

Шайда О. Г.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

Чернякова О. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

Шайда Н. П.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF MODERN PROFESSIONALS

У статті проаналізовано соціально-психологічні чинники успішної адаптації працівників до професійної діяльності. У нових умовах професійного розвитку співробітник, який має професійний досвід, і молодий фахівець, можуть зіткнутися не тільки з новими професійними вимогами і завданнями, а й із новими умовами праці, системою побудови відносин у колективі, виявляючи при цьому деякі невідповідності між отриманими в процесі навчання теоретичними знаннями та наявними професійними навичками з реальною практичною професійною діяльністю. Подана в статті інформація свідчить про те, що існує як науковий, так і практичний запит на комплексне дослідження особливостей психологічної готовності до різних сфер діяльності (навчальної, професійної, спортивної) на різних етапах становлення особистості. У статті підкреслюється, що особливої соціальної значущості набуває виявлення психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності в системі його підготовки в навчальному закладі. Диференціюючи індивідуально-психологічні особливості особистості або стійкі якості особистості та тимчасові психічні стани, що виражають їх, слід брати до уваги їх діалектичну єдність, тому що особливості особистості можуть ненадовго яскраво виявитися у відповідних психічних станах, стійка особливість особистості є компонентом різних станів, не обов'язково при цьому відіграючи в структурі домінуючу роль. У статті робиться висновок, що категорію соціально-психологічної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності слід розглядати як системну структуру, яка охоплює сукупність професійних, соціально-психологічних та психофізіологічних компонентів, а не лише психологічних та тих, що впливають на успішність професійної діяльності.

Ключові слова: соціально-психологічні чинники, професійна діяльність, професійна адаптація, психічний стан, розуміння та управління емоціями.

The article analyzes the socio-psychological factors of successful adaptation of employees to professional activities. In the new conditions of professional development, an employee with professional experience and a young specialist may face the presentation of not only new professional requirements and tasks, but also new working conditions, a system of building relationships in the team, revealing some inconsistencies between the process of learning theoretical knowledge and available professional skills with real practical professional activity. The information presented in the article indicates that there is both scientific and practical demand for a comprehensive study of the features of psychological readiness for different areas of activity (educational, professional, sports) at different stages of personality development. The article emphasizes that the identification of psychological and pedagogical conditions for the formation of psychological readiness of the future specialist for professional activity in the system of his training in an educational institution acquires special social significance. When differentiating individual psychological personality traits or stable personality traits and temporary mental states that express them, their dialectical unity should be taken into account, because personality traits can be clearly manifested briefly in the respective mental states, not necessarily while performing a dominant role in their structure. At the end of the article it is concluded that the category of socio-psychological readiness of the future specialist for professional activity should be considered as a systemic structure that includes a set of professional, socio-psychological and psycho-physiological components, but not only psychological and those that affect professional performance.

Key words: socio-psychological factors, professional activity, professional adaptation, mental state, understanding and managing emotions.

Вступ. Вивчення проблеми соціально-психологічних чинників професійної діяльності сучасних фахівців в останні роки стає в Україні все більш актуальним. Значна частка зусиль більшості сучасних закладів, компаній і підприємств

спрямовується на соціально-психологічну адаптацію та розвиток свого персоналу, оскільки саме рівень кваліфікації та лояльності співробітників є основним складником успішності компанії на ринку.

Успішність пристосування спеціаліста до системи професійних та міжособистісних взаємин, що склалися в компанії, забезпечує йому відчуття комфортності та задоволеності своїм статусом та досягненнями в колективі.

Успішна соціально-психологічна адаптація співробітника обов'язково впливає на ефективність його діяльності, що відповідає інтересам і самій компанії. З огляду на це, на перший план виходять питання підвищення ефективності підбору та відбору персоналу, а також розробки та впровадження системи ефективної адаптації нових співробітників, що забезпечує максимально швидкі терміни їх входження в трудовий колектив та значне зниження ймовірності швидкого звільнення. Це стосується і адаптації молодих фахівців, які починають професійну діяльність після закінчення навчальних закладів. Соціальна ситуація на ринку праці, що змінилася останнім часом, тягне за собою корекцію установок із побудови кар'єри, професійного зростання і розвитку, а також щодо вибору спрямованості професійної діяльності загалом.

В умовах проведення соціально-економічних, політичних та ідеологічних перетворень зростає соціальна значущість у психологічному супроводі професійного навчання основних суб'єктів освітнього процесу.

Вирішення численних соціально-психологічних проблем ускладнюється недостатньою теоретичною та експериментально-практичною опрацьованістю питань, пов'язаних із соціально-психологічною готовністю майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Отже, проблему соціально-психологічних чинників професійної діяльності сучасних фахівців слід розглядати в ракурсі дослідження питання професійної підготовки.

Проблема готовності знайшла відображення у вітчизняних роботах, присвячених питанням саморозвитку особистості, реалізації особистісного потенціалу, самостійного вибору людиною ціннісних орієнтирів, побудови життєвих стратегій (О. Асмолов [1], Л. Божович [2], О. Донцов [6], Е. Зеєр [9], М. Корольчук [11]).

Однак спостерігається недостатня сформованість психологічних концепцій, відповідного понятійного апарату та умов успішного формування соціально-психологічної готовності до професійної діяльності. Слід констатувати, що існує як науковий, так і практичний запит на комплексне дослідження особливостей психологічної готовності до різних сфер діяльності (навчальної, професійної, спортивної) на різних етапах становлення особистості. Особливої соціальної значущості набуває виявлення психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності в системі освіти.

Велика увага в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях приділяється вивченню стану готовності майбутніх спеціалістів до професійної діяльності. Проблемі формування готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності присвячено

роботи таких дослідників, як А. Вербицький [4], О. Вознюк [5], О. Дубасенюк [7], Л. Подоляк [13], В. Юрченко [13] та ін.

А. Вербицький розглядає професійну готовність учителя як регулятор педагогічної діяльності, особистісну передумову її ефективності. Готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності визначають ставлення до професії, риси характеру, здібності, знання, вміння, навички, стійкі професійно-вольові якості тощо [4].

У роботах О. Вознюк компонентами готовності в структурі професійної підготовки студентів педагогічного університету є потреби, здатність та рішучість. Автором доводиться доцільність у виокремленні саме цих компонентів готовності до діяльності, зокрема до професійно-педагогічної. А. Вербицький розглядає потребу до самопізнання студента як усвідомлене переживання необхідності в пізнанні самого себе та однієї з умов підтримки життєдіяльності та підвищення свого професійного рівня. Здібності до самопізнання студентів розглядаються як індивідуально-психологічні особливості людини, що забезпечують успішність процесу самопізнання та сприяють усвідомленому оволодінню знаннями та вміннями для цього процесу [5].

О. Дубасенюк під професійною готовністю майбутніх учителів до самовдосконалення розуміє інтегративну якість особистості, що характеризується наявністю системи професійно-педагогічних знань та вмінь, сформованих самоосвітніх та самовиховних умінь, професійної самосвідомості, переконаності в соціальній та особистій значущості професійного самовдосконалення [7].

Слід звернути особливу увагу на роботи Л. Подоляк, В. Юрченко та ін., присвячені дослідженню проблеми формування в майбутнього вчителя готовності до професійної творчої діяльності.

Вони розглядають готовність майбутнього вчителя до творчого вирішення педагогічних завдань як інтегративну якість особистості, що містить інтегровані методологічні, теоретичні, методичні та практичні знання та вміння, професійні мотиви та професійний науково-педагогічний інтерес [13]. Дослідники виокремлюють основні складники готовності педагога до професійної творчої діяльності: мотиваційно-особистісну готовність, що виявляється у мотивації та творчому самопочутті; теоретико-пізнавальну готовність, що визначається рівнем володіння спеціальними науковими, філософськими, психологічними та педагогічними знаннями; конструктивно-проектувальну готовність, пов'язану з володінням технікою дослідницької роботи, вміннями її організувати, аналізувати та корегувати [13, с. 53].

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні основою аналізу обрано концепцію готовності, сформульовану Ю. Забродіним, яка «інтегрує низку феноменологічних планів у становленні та розвитку суб'єкта». Застосування концепції, за твердженнями її прибічників, дозволяє окреслити способи вирішення тристороннього протистояння

концепції розвитку, формування та адаптації, оскільки концепція готовності не виключає, а передбачає розвиток суб'єкта та його адаптацію. У цій концепції «готовність» окреслюється як специфічний стан самоперетворення суб'єкта; у психології вона набуває особливого статусу. Ми дотримуємося думки про те, що під психологічною готовністю розуміється діалектична єдність психічних станів та властивостей особистості [8].

Як і будь-який інший психічний стан, вона є цілісним виявом особистості, завжди причинно зумовленим, що характеризується певними часовими параметрами, має у своїй основі динамічну (функціональну) систему. Це означає, що, по-перше, всі її компоненти пов'язані між собою, по-друге, її функціонування підпорядковується ієрархічному принципу, по-третє, зв'язки між компонентами рухливі і кожен із них (через детермінантний вплив об'єктивних умов діяльності) може стати провідним [1].

Долучаючись до вчених, фахівців, які працюють у галузі психології особистості, слід підкреслити, що успішна професійна діяльність особистості залежить не тільки від її стійких якостей, а й від більш мінливих психічних станів. «Кожна психічна подія відбувається «на тлі» певного психічного стану людини, що зумовлює її перебіг, а згодом і зміну», – писав С. Рубінштейн [14]. Тому і в теоретичному, і в практичному плані психологічне дослідження сучасних фахівців обов'язково має аналізуватися і містити отримання щонайменше двох параметрів особистості:

- індивідуально-психологічних особливостей особистості;
- тимчасових психічних станів особистості, включно з похідними станами.

Диференціюючи індивідуально-психологічні особливості особистості або стійкі якості особистості та тимчасові психічні стани, що виражають їх, слід брати до уваги діалектичну єдність, бо особливості особистості можуть ненадовго яскраво виявитися у відповідних психічних станах, стійка особливість особистості сама є компонентом різних станів, не обов'язково при цьому відіграючи в структурі домінуючу роль.

Звісно, властивості особистості впливають на психічні стани, які, своєю чергою, впливають на формування особистісних якостей, зокрема професійно важливих, які забезпечують ефективну й успішну діяльність.

Таким чином, провідна професійна діяльність призводить, з одного боку, до утворення специфічних якостей особистості, з іншого – до вироблення тимчасових суб'єктивних станів, які сприяють ефективності діяльності і визначають поведінку суб'єкта діяльності загалом.

Одним із важливих положень аналізу внутрішніх умов діяльності є органічне об'єднання змістовного (якісного) та енергетичного (кількісного) аналізу структури особистості загалом, її окремих компонентів та їх психологічних виявів. Особливо важливо забезпечити таку єдність у сенсі джерела

активності особистості – рушійних сил діяльності. Одночасне утримування в полі зору змістового та енергетичного аспектів діяльності і, відповідно, структури особистості є специфікою їх психологічного вивчення [2, с. 52].

Щодо психологічного змісту поняття «психологічна готовність» існують різні точки зору. Одні дослідники вважають, що готовність є системою особистісної функціональної, змістовної та оцінної сторін [5]. Перший блок (ставлення до себе) є елементом самосвідомості особистості. Він містить усвідомлення своїх можливостей, яке може виражатися в усвідомленні покликання, особливого призначення особистості, можливості вирішити завдання, не зовсім доступне іншим. Однак це ставлення може бути і неусвідомленим (або недостатньо усвідомленим) та спиратися на інтуїцію. Цей блок містить також образ ідеального «Я» або ширше – ідеалу особистості.

Другий блок (спрямованість) становить мотиви і потреби діяльності та ціннісні орієнтації особистості. Потреби можна розділити на такі дві групи: потреби творити «щось» і потреби творити «себе».

Оціночна сторона готовності є системою психології відносин [18], вона, ймовірно, характеризується сукупністю таких видів відносин, як ставлення до себе, до інших, до діяльності.

Третій блок – це здібності особистості, що є найважливішим чинником (фундаментом) розвитку. Розвиток здібностей безпосередньо пов'язаний із розвитком ставлення до себе та спрямованості.

Четвертий блок – це операційна система, що є інструментарієм, який сприяє реалізації потреб. Це не лише безпосередній досвід, а й фіксовані настанови, диспозиції особистості. Установка визначає спрямованість активності людини і сприймається саме як готовність до певних способів діяльності [9].

Відповідно до цієї концепції формування готовності не можна описати спонтанною ситуацією розвитку. Джерелом формування готовності тут є розвиток особистості. Ланцюжок розвитку особистості багатоваріантний. Але якщо на ранніх рівнях вибір способу здійснюється під впливом середовищних впливів, то в подальшому вирішальну роль відіграє особистий, часто свідомий вибір суб'єкта. Саме цей вибір і є основою розвитку. У таких умовах можна говорити про суспільно-психологічну готовність як «колективну індивідуальність», яка створюється інтеграцією індивідуальностей і не зводиться до системи лише соціальних факторів розвитку особистості. Це інтелектуально-моральний фонд, який на рівні людства поєднується поняттям «ноосфера» [14].

Є. Клімов, Т. Кудрявцев та інші розглядають психологічну готовність як стійкий психічний стан особистості, що характеризується такими якостями, які зумовлюють позитивне ставлення до діяльності, можливість її активного творчого здійснення, а також актуалізацію цієї можливості щоразу, коли виникає суспільна та особиста потреба. Процес формування психологічної готовності до певної діяльності є тривалим та багатоступінним. Структура психологічної

готовності розглядається як складна багаторівнева структура, що містить як особистісні компоненти (особливості мотивів, інтересів і відносин, позитивні якості особистості, важливі для продуктивної діяльності), так і операційні (систему знань, вміння і навички, особливості мислення). Під час аналізу та оцінки виділених психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності особистості до професійної діяльності помітна їх взаємозалежність, за якою кожна з них має системоутворювальну властивість [10; 12].

Дослідники вважають, що поняття «психологічна готовність» узагальнює весь спектр ставлення до діяльності, її осмислення, особисту включеність, настрої та емоційний стан, а також усі уявлення про діяльність та готовність до відповідної поведінки. Структура психологічної готовності складається з когнітивного, емоційного, мотиваційного складників, свідомої та несвідомої сфер. Когнітивний складник – це комплекс уявлень, стереотипів та знань про діяльність, про необхідні дії, про те, яким може бути результат діяльності, а також про всілякі негативні наслідки. Емоційний складник – це комплекс відносин, почуттів, емоцій, а також можливі страхи та побоювання щодо успішності / неуспішності професійної діяльності. Мотиваційний складник – це ухвалення рішення чи сильні коливання щодо невідомого остаточно досвіду [12, с. 86–93].

Інша думка представлена в роботах І. Вачкова. Тут психологічна готовність є системною структурою, яка формується під впливом безлічі факторів і може розглядатися на трьох рівнях (як процес, як стан і як результат). Основним чинником формування психологічної готовності пропонується взяти рефлексію, що виявляє себе на всіх рівнях свідомості. Рефлексія сприймається як процес самопізнання [3]. Результатом самопізнання є «складання» самосвідомості особистості за аналогією до процесу професійного розвитку. У цьому контексті рефлексія допомагає особистості подолати ригідність у мисленні та поведінці [3]. Фактором, який визначає рівень (ступінь) психологічної готовності, може бути баланс усвідомлених і неусвідомлених компонентів у структурі мислення, емоцій та поведінки, починаючи з етапу формування мотивації і завершуючи реалізацією лише на рівні дії (вчинку) [3].

Психологічна готовність виявляється:

- у формі установок (як проєкції минулого досвіду на ситуацію «тут і зараз»), що передують будь-яким психічним явищам та виявам;
- у вигляді мотиваційної готовності до «приведення в порядок» свого образу світу (така готовність дає людині можливість усвідомити сенс та цінність того, що вона робить);
- як особистісна готовність до самореалізації через процес персоналізації [10].

Результати. Отже, стислий аналіз різних точок зору на проблему психологічної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності показав таке: незважаючи на велику кількість визначень, а також точок зору на її структуру та зміст,

загальним є виокремлення її мотиваційного складника.

Мотиваційною є готовність дійової особи до трансформації діяльності, зміни мотивів, що визначають діяльність під час роботи зі значущою інформацією, здатною вплинути на таку трансформацію. Ознаками мотиваційної готовності є:

- неусвідомлений (або різною мірою усвідомлений) пошук інформації, якої не вистачає для більш осмисленого провадження діяльності;
- прагнення взаємодії з джерелами інформації, яка може мати професійно значущий сенс і цінність;
- легкість вписування інформації в образ світу, її прийняття;
- трансформація діяльності під впливом отриманої інформації (зміна її сенсу, мети, мотиву);
- поява інформаційних запитів, звернених до джерел інформації, постановка та формулювання завдань діяльності;
- пошук інформації, спираючись на яку можна реалізувати власні творчі можливості;
- вплив інформації на зміну мислення, що виявляється в постановці нових завдань та знаходженні способів їх вирішення [5].

З позиції концепції керованого формування професійної діяльності як умови такого формування ми бачимо необхідність організації рівневої системи орієнтування поведінки, що зачіпає операційно-технічний, емоційний, інформаційний, особистісний складники. Безсумнівно, провідна роль має відводитися особистісному складнику, що діє на всіх рівнях психологічної готовності, яка перетворює її в динамічний процес [6, с. 42–50].

Висновки. Слід зазначити, що категорію соціально-психологічної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності слід розглядати як системну структуру, що охоплює сукупність професійних, соціально-психологічних та психофізіологічних компонентів, а не лише психологічних та тих, що впливають на успішність виконання професійної діяльності.

На новій для нього стадії професійного розвитку молодий фахівець може зіткнутися як із новими професійними вимогами і завданнями, так і з новими умовами праці, системою побудови відносин у колективі, а також виявити деякі невідповідності між отриманими ним у процесі навчання теоретичними знаннями та реальною практичною професійною діяльністю.

У цьому разі актуалізується проблема соціально-психологічної адаптації до вимог ситуації, що склалася, з пошуку та втілення оптимальної стратегії поведінки та організації взаємодії з оточенням, знаходження балансу між внутрішніми очікуваннями та реальною ситуацією розвитку.

Нерідко вирішення проблеми призводить до кардинальної зміни професії, тому молодий фахівець змушений адаптуватися до нової професійної діяльності.

Вивчення проблеми соціально-психологічних чинників професійної діяльності сучасних фахівців у ракурсі дослідження їх підготовки в навчальних

закладах, а також соціально-психологічної адаптації співробітників до професійної діяльності в організації вважається доцільним і має вагомий науковий теоретико-емпіричний сенс.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є розроблення психодіагнос-

тичних засобів професійного відбору майбутніх фахівців, проблем стандартизації та сертифікації психокорекційних і психопрофілактичних тренінгових програм, науковий і прикладний пошук інноваційних навчальних технологій професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва : Смысл: Изд. Центр «Академия», 2007. 528 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
3. Вачков И.В. Психологические условия развития профессионального самосознания учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва, 1995. 19 с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва : Высшая школа, 1991. 225 с.
5. Вознюк О.В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 684 с.
6. Донцов А.И. Профессиональные представления студентов-психологов. *Вопросы психологи.* 1999. № 2. С. 42–50.
7. Дубасенюк О.А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 367 с.
8. Забродин Ю.М. Психология личности и управление человеческими ресурсами. Москва : Финстатинформ, 2002. 152 с.
9. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. Москва : Академия, 2009. 240 с.
10. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 512 с.
11. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навчальний посібник. Київ : Ніка-Центр, 2006. 536 с.
12. Кудрявцев Г.В. Сухарев А.В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения. *Вопросы психологии.* 1985. № 1. С. 86–93.
13. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
14. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. *Человек и мир.* Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.